

FAZEKAS ISTVÁN

Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között

A reformáció magyarországi történetében a 16. század joggal nevezhető a siker századának, míg a katolikus egyház számára a vereségek, a tévesztés időszaka. A 17. század elején azután az események sorában váratlan fordulat következik be, a katolikus egyház talpra áll, képes megújulni, a társadalom elé ismét vonzó eszményeket állítani. A magyarországi katolikus reform két forrásból táplálkozik. Egyrészt a megújuló világegyház impulzusai hatnak rá, másrészt az előző század hazai tradíciói is jelen vannak. A hazai hagyományok közül a legfontosabb kétségkívül az Oláh Miklós esztergomi érsek irányítása alatt végbement reformkísérlet (1553–1568), amelyre eddig a magyar történettudomány viszonylag kevés, a szlovák történettudomány valamivel nagyobb figyelmet fordított,¹ jöllehet a témára vonatkozólag az esztergomi *Prímási Levéltár* és a *Magyar Országos Levéltár* gazdag forrásanyagot őriz.²

Az Oláh Miklós-féle reformtörekvéseknek is megvan a maguk előzménye. Magyarországon, hasonlatosan más országokhoz, az egyházon belül a 15. század folyamán már igen komoly megújulási törekvések jelentkeztek, amelyek különösen a szerzetesrendek esetében, eredményeket is hoztak. Ez a folyamat a 16. század első felében sem szakadt meg. Mindenekelőtt Várday Pál érsek zsinati tevékenységét kell megemlíteni, aki közel negyedszázados érseksége idején (1527–1549) legalább tíz egyházmegyei zsinatot tartott. Sajnos ezekről a zsinat-

---

1 Magyar részről e témában összefoglaló munka nem jelent meg. Legutóbb Oláh Miklós születésének 500. évfordulója alkalmából kiadott kötetben *Beke Margit* publikált egy rövid tanulmányt Oláh érsekségéről: *Beke Margit: Oláh Miklós esztergomi érseksége*. In: Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós. Szerk. Mózes Huba. Bp. 1994. 7–12. Szlovák részről *Vojtech Bucko* két könyvet is szentelt a kornak: Mikulas Olah a jeho doba 1493–1568. Bratislava, 1940., ill. *Uő: Reformné hnutie v arcibiskupstve Ostrihoskom do r. 1564*. Bratislava, 1939. Ez utóbbi tartalmazza az Oláh által elrendelt főesperesi vizitációk jegyzőkönyveinek kiadását, sajnos meglehetősen sok hibával. Oláh személyével és reformtörekvéseivel a későbbiekben nagyobb terjedelmű dolgozatban szándékozom foglalkozni.

2 Esztergomi Prímás Levéltár (= PL) főleg az Archivum Ecclesiasticum Vetus részében, a Magyar Országos Levéltár (= MOL) pedig a Magyar Kamara Archivuma E 150 Acta ecclesiastica állagában.

tokról közelebbit nem tudunk.³ Várday működése azonban nem hozta meg a megfelelő eredményt, a katolikus egyház nem tudott kilábalni az anyagi és erkölcsi válságból. A reformáció vonzóbb választ kínált az egyént kínzó problémákra (pl. üdvözülés); a török előrenyomulása, illetve a középkori magyar állam bukása okozta sokk pedig csak tovább növelte az újszerű választ kínáló mozgalom vonzerejét. A kettős királyválasztás után egyre több egyházi jövedelem jutott világi kézre. Mindezekkel együtt a 16. század derekán az esztergomi egyházmegye jelentős területén még működött a katolikus egyház szervezete. Ennek az egyházi szervezetnek a megújítását tűzte céljául ki az új esztergomi érsek, Oláh Miklós (1493–1568).

Amennyire keveset írtak Oláh esztergomi érseki tevékenységéről, olyannyira izgatta a kutatókat a humanista főpap személye.⁴ E helyen életútjának csupán néhány olyan jellemzőjét szeretném kiemelni, amelyek hozzásegítenek a reformtevékenysége megértéséhez. Oláh nem végzett külföldi egyetemi stúdiumokat, az értelmiség azon csoportjához, az ún. *domidoctus*okhoz tartozott, akik hazai iskolákban szereztek meg ismereteiket. A nagyváradi püspöki udvarból útja II. Ulászló (1490–1516) udvartartásába, onnan a királyi kancelláriába vezetett, amely akkoriban egyszerre volt az ország legfontosabb igazgatási szerve, valamint a Jagelló-kori humanizmus egyik centruma. 1526 után Mária királynőhöz csatlakozott, az ő kíséretében – úgy tűnik – részben kényszerből, mivel nem sikerült itthon megfelelő javadalomhoz jutnia, részben talán magánjellegű okokból, Belgiumba utazott, ahol az északi humanizmus számos kiválóságával kötött ismeretséget.⁵ Hazatérve (1539) előbb zágrábi püspök és alkancellár (1543), majd

3 Várday működéséről mind ez ideig nem készült feldolgozás. Leginkább az Egyháztörténelmi emlékek címmel megjelent monumentális forráskiadványt lehet haszonnal forgatni személyére, ill. korára vonatkozólag: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia. I–V. 1520–1551. Szerk. Bunyitay V.–Rapaics R.–Karácsonyi J.–Kollányi F.–Lukcsics J. Bp. 1902–1912.

4 A teljesség igénye nélkül néhány publikáció: *Kollányi Ferenc*: Oláh Miklós és Rotterdami Erasmus. Új Magyar Sion 16(1885) 585–604., 736–758.; *Uő*: Oláh Miklós irodalmi foglalkozásai a külföldön. Új Magyar Sion 16(1885) 171–179., 252–262.; *Uő*: Oláh Miklós. Katolikus Szemle 2(1888) 16–64.; *Sörös Pongrác*: Egy fejezet Oláh Miklós életéből. Katolikus Szemle 18(1904) 113–133.; *Uő*: Ötven év Oláh Miklós életéből. Katolikus Szemle 17(1903) 327–343., 416–432.; *Szemes József*: Oláh Miklós. Esztergom, 1936.; *Merényi Lajos*: Oláh Miklós végrendelete. Történelmi Tár 1896. 136–159.

5 A magánjellegű okok között valószínűleg nagy súllyal szerepelt az Ipolyi Arnold által kiadott Oláh-leveleskönyvben több alkalommal felbukkanó Lucretia: így pl. Oláh Burgio Antal volt pápai követhez 1531. okt. 16-án kelt levelében arról ír, hogy annyit tud Burgio sorsáról, amit a Franciaországból visszatérő Czethlicz szóban elmondott, ill. amit „ex tuis litteris ad virginem Lucretiam datis” megtudott. *Ipolyi Arnold*: Oláh Miklós esztergomi érsek és kir. helytartó levelezése. Bp. 1875. 158–160. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria XXV.) Lucretia valószínűleg azonos Mária királynő Lucretia de Caballis nevű udvarhölgyével, aki 1527. júl. 29-én az uralkodótól *promissionalist* kapott egy adományra. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Reichshofkanzlei, Reichsregisterbücher von Ferdinand I. Bd. 1. fol. 126.

1546-ban kancellár, ezt követően egri püspök (1548), végül 1553-ban esztergomi érsek lett. A hazatérését követő években fordult Oláh a katolikus megújulás felé. Noha Oláh elég fiatalon felszenteltette magát (1526), de az első miséig (1552) hosszú út vezetett, egyes vélekedések szerint ez alatt az idő alatt még egy törvénytelen leánygyermek is született.⁶ Sajnos Oláh szellemi útjának, amellyel buzgó főpástorrá vált, csak néhány állomása ismert. Bizonyosan része volt benne Claudius Jajus (Le Jay) jezsuitának, akivel valószínűleg már 1545-ben az augsburgi birodalmi gyűlésen találkozott, és aki később Bécsben mint a frissen alapított jezsuita rendház első házfőnöke tevékenykedett 1551 áprilisa és 1552 augusztusa között.⁷ Mindezen soványka adatok után meglepő az az erőteljes tevékenység, amelyet Oláh a katolikus egyház megújítása érdekében esztergomi érseki kinevezése után (1553. május 7.) kifejtett.

Az Oláh nevéhez köthető események nem voltak egyedülállóak Közép-Európában, más országokban is megfigyelhetők hasonló megújítási kísérletek. A jóformán csak Bécs városára kiterjedő bécsi egyházmegyében egymás után két reformpüspök is tevékenykedett, Johannes Fabri (1530–1541), majd az írői munkássága miatt jelentős Friedrich Nausea (1541–1552).⁸ A passauai egyházmegye osztrák területén 1561 tavaszán az uralkodó a reform elkezdéséhez szükséges állapotfelmérés céljából vizitációt rendelt el, amelyre az év folyamán sor is került.⁹ A világi hatalommal is rendelkező Ernst von Bayern, a salzburgi érsekség adminisztrátora által 1549-ben összehívott zsinat nem hozta meg a várt eredményt, az első pozitív fejlemények csak utóda, Michael von Kuenburg (1554–1560) idején következtek be. Az érsek 1555 júliusában elrendelte az egyházmegyéje vizitációját, egyelőre vizitátor által, 1557-ben új ritualét bocsátott ki, 1558-ban pedig személyesen indult egyházmegyéje megtekintésére. Fontolgatta a jezsuiták behívását is, amelyről azonban káptalana ellenállása miatt lemondott. Utóda Johann Jakob von Kuen-Belasy (1560–1586) hasonló irányban működött tovább, 1569-ben és 1573-ban jelentős zsinatot tartott.¹⁰

Dél-Németország egyházmegyéi közül a Bajorország és Ausztria között elterülő passauai püspökség bajor részének történetéből egyetlen esemény emelhető ki, a más egyházmegyékkel együtt rá is vonatkozó, 1558-ban elrendelt *Visitatio Bavarica*. Tehát Trident előtt – igaz állami rendeletre – e püspökségben is elin-

6 Kovachich Márton György: *Scriptores rerum Hungaricarum minores*. I–II. Buda, 1798., II. 92.

A lánygyermekre, akit Lukrécianak hívtak, és később Liszthy János felesége lett, *Richard Perger*: *Vorgängerbauten der ungarischen und siebenbürgischen Hofkanzleigebäude*. In: *Das ungarische Palais in Wien*. Hrsg. Lajos Gecsényi. Wien, 1994. 33.: 9. jegyzet.

7 Péteri János [*Petruch Antal*]: *Az első jezsuiták Magyarországon (1561–1567)*. Róma, 1963. 18–19. és 24.

8 Nausea személyére *Hedwig Gollob*: *Bischof Friedrich Nausea 1496–1552*. Niewkoop, 1967. Nausea egyébként szintúgy nagy tisztelője volt Erasmusnak, akivel 1525-ben személyesen is találkozott. Oláhtól eltérően magas egyetemi végzettséggel rendelkezett, 1523-ban jogi, sőt, a kor átlagától eltérően 1534-ben Sienában teológiai doktorátust is szerzett.

9 *Ernst Tomek*: *Kirchengeschichte Österreichs*. I–II. Graz–Wien, 1936–1949., II. 321.

10 I. m. 429–430.; *Hans Widmann*: *Geschichte Salzburgs*. I–III. Gotha, 1907–1914., III. 84–89.

dult az egyházi állapotok számbavétele. Esetleges példa volta miatt fontos a korábban már említett augsburgi püspökség, amely ekkor Otto Truchsess von Waldburg irányítása alatt állt (1543–1573). E püspök legfontosabb alkotása a püspöksége centrumában, Dillingenben felállított iskola (1549–1555), a tridentianus szeminárium egyik előképe, amelyet azután 1564-ben a jezsuitáknak adott át.¹¹

A cseh és morva egyházmegyék közül a hagyományos magyarországi kapcsolatai miatt elsősorban Olmütz és Boroszló (Breslau, Wrocław) érdekes. Olmütz esetében az 1540-ben meghalt Thurzó Szaniszló püspök utóda, a történetíró Joannes Dubravius (1541–1553) fellépett a hitújítás ellen. Ebben az utóda nem követte, így változás csak Wilhelm von Prusinowsky alatt következett be (1565–1572), aki jezsuita kollégiumot alapított székvárosában. A tridenti zsinat végzéseinek kihirdetésére itt 1591-ben került sor.¹² Boroszló esetében a lutheranizmus előrehaladásáról lehet leginkább beszámolni Balthasar von Promnitz püspöksége alatt (1539–1562). Valamifajta reform csak Martin Gerstmann püspök idején kezdődött meg (1574–1585), aki 1580-ban egyházmegyei zsinaton a tridenti végzéseket is kihirdette.¹³

A szétesés állapotát tükrözte a lengyel katolikus egyház is, jóllehet – miként Magyarországon – ott is folyamatosan került sor zsinatokra. Ijesztő képet rajzol a lengyel felső klérusról a krakkói káptalan piotrkóvi nemzeti zsinatra adott követutasítása. Fordulatot hozott Stanisław Hosius előbb kulmi (1550), majd erlandi püspök (1551-től) munkássága, mindenekelőtt az 1551-es piotrkóvi nemzeti zsinat megbízásából kidolgozott, részben 1553-ban, majd teljes egészében 1557-ben Mainzban kiadott munkája, a *Confessio fidei catholicae christianae* révén. Hosius mint lengyel királyi követ már 1549-ben találkozott Prágában Oláhval, amint az a követségéről készített jelentéséből kiderül.¹⁴ A későbbi eseményekre mint pápai nuncius gyakorolhatott befolyást, mert 1560–1561-ben ilyen minőségben tartózkodott Bécsben.¹⁵ Hosius azért is fontos láncszem, mert bolognai tanulmányai alkalmával a katolikus megújulás olyan jeles személyiségeivel tanult együtt, mint Reginald Pole, Otto von Truchsess, Cristoforo Madruzzo. Tanára volt Ugo Boncompagni, a későbbi XIII. Gergely (1572–1585). Hosius humanista képzettsége és beállítottsága jól ismert. Közvetlen hatása tetten érhető idősebb Draskovich György püspök munkásságában, aki Hosius nyomán Vincentius Lirinensis művét fordította. Reformtörekvéseiben társa volt későbbi utóda (1579-től erlandi püspök), a történetíró Martin Kromer (Crommer), akinek

11 Wetzer und Welte's Kirchenlexikon oder Enzyklopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften. I–XIII. Freiburg im Breisgau, 1882–1903., XII. 114–118.

12 Wetzer i. m. IX. 842.

13 Wetzer i. m. II. 1246., ill. *Joachim Köhler*: Das Ringen um die tridentinische Erneuerung im Bistum Breslau (1564–1620). Köln–Wien, 1973.

14 *Franciscus Hipler–Vincentius Zakrzewski*: Stanislai Hosii et quae ad eum scriptae sunt epistolae. I–II. Cracoviae, 1879., I. 376. Ma is jól használható életrajza: Wetzer i. m. VI. 295–301.

15 Die Nuntien Hosius und Delfino 1560–1561. Nuntiaturreportage aus Deutschland. 2. 1. Bearbeitet von Samuel Steinherz. Wien, 1897.

művei mellett személyes kapcsolata is lehetett a magyar egyháziakkal, hiszen – mint a lengyel király követe – többször is megfordult Bécsben.

Oláh tizennégy éves érseki működését az alábbi kulcsfontosságú események köré csoportosíthatjuk:

1. Az új érsek első törekvése egy megfelelő iskola megteremtésére irányult, amely katolikus szellemiségben nevel, és amely egyúttal a papi utánpótlást is képes biztosítani.¹⁶ Ennek jegyében 1554. január 1-jén Oláh közreműködésével egyezség született az 1543-ban Nagyszombatba menekült esztergomi káptalan és a nagyszombati városi tanács között iskoláik egyesítéséről, amelyet a káptalani sublektor irányított volna. 1558-ban az érsek újabb szabályzatot bocsátott ki. Ennek alapján az iskola színvonala lényegesen magasabb lett, a latin mellett már görög és héber nyelvet is oktattak. Az iskola vezetőjét (*superintendens*) komoly teológiai anyag tanítására kötelezte. Feladata volt valamely katolikus szellemű katekizmus előadása, szentírás-magyarázat tartása, a legfelsőbb osztályban pedig már a teológia alapvető tételeit kellett tanítania az „eretnek” állítások cáfolatával egyetemben. Az iskolának az egyházi hivatást vállalók közül huszonnégyet saját költségen kellett táplálnia és ruháznia. A rendelkezés szerint, az egyházmegye igényeinek megfelelően, a tanulók között egyaránt kellett magyarnak, szlováknak és németnek lenni. Ez a kezdeményezés, „ős-szeminárium” azért is fontos, mert ez a magyarországi szervezett papképzés első nyoma, a tridenti típusú szeminárium előképe. Az 1559-ben Nagyszombatba terepszemlére érkező Joannes de Vittoria jezsuita atya szerint az iskolának akkor mintegy 200 növendéke volt.¹⁷ Oláh tovább kívánta fejleszteni az iskolát, hogy fokozatokat is adhasson, erre azonban már nem került sor. Az 1558-as szabályzat további érdekessége, hogy szerepel benne egy nyomda alapításának terve is, ez – bár nem valósult meg – jelzi, hogy az érsek és munkatársai felismerték a nyomtatott betű jelentőségét.¹⁸

Az iskola továbbfejlesztésének gondolata vezette az érseket a jezsuiták nagyszombati letelepítéséhez, amely hosszas tárgyalások után 1561-ben következett be.¹⁹ A jezsuiták első magyarországi alapítása, amely csak hét évig állt fenn

16 A nagyszombati iskolával viszonylag bőséges irodalom foglalkozik. *Horváth Zoltán*: A nagyszombati kat. érseki főgimnázium története. In: A nagyszombati kat. érseki főgimnázium értesítője az 1894–95. tanév végén. Közli: Schlick István. Nagyszombat, 1895. 1–224.; *Fraknói Vilmos*: A hazai és külföldi iskoláztatás a XVI. században. Bp. 1887.; *Békefi Remig*: Oláh Miklós nagyszombati iskolájának szervezete. Bp. 1898. 881–902.; *Ipolyi Arnold*: A nagyszombati iskola a XVI. században. *Katolikus Szemle* 1(1887) 16–52.; *Mészáros István*: XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”. Bp. 1981. 62–76. Függelékében VII. és VIII. sz. alatt Oláh két iskolai szabályzatát is újra közölte: 158–166.

17 *Monumenta Antiquae Hungariae*. (= MAH) I. 1550–1579. Ed. Ladislaus Lukács. Romae, 1969. (*Monumenta Historica Societatis Iesu* 101.) 18. Lukács nyomán újra közli *Mészáros I.*: i. m. 166–167.

18 *Mészáros I.*: i. m. 165. Külön erről *Vendelín Jankovič*: Mišlienka zriadenia tlačiarne v Trnave roku 1558. *Historické Štúdie* 14(1969) 214–216.

19 Az első magyarországi jezsuita alapítás legfontosabb dokumentumai megtalálhatók a fentebb idézett forráskiadványban (MAH I.), sőt *Petruch A.* révén színvonalas feldolgozással is rendelkezünk róla. *Péteri J.* [*Petruch A.*]: i. m.

(1561–1567), különböző okok miatt nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Nem utolsósorban azért, mert az érsek alábecsülte a várható anyagi terheket.

Az ingyenes oktatás háttérének megteremtése ugyanis jelentős anyagi erőforrásokat követelt. Jóllehet az esztergomi érsekség évi 45 000–50 000 forintos jövedelemmel rendelkezett, az érsek által felvállalt várépítés és várfenntartás (Érsekújvár, ekkor még Oláhújvár) a bevételek jelentős részét lekötötte. A frissen alapított jezsuita rend (rendalapítás: 1540, oktatói tevékenység 1548 óta) pedig nem volt képes megfelelő számú és képzettségű rendtárs biztosítására. Így 1562-ben, a Nagyszombatban Johann Seidel rektor alatt tevékenykedő tizenkét rendtárs között csak két felszentelt pap volt, és öt fő tette már le a szerzetesi fogadalmat, többen még csak novíciusságig jutottak, azaz szerzetesi hivatásuk még próbatétel előtt állt.²⁰ A háttérben pedig már ott munkált a jezsuita rend és a világi papság, főleg a káptalan szembenállása, az utóbbinak egyik vezéralakja a pályája elején álló Telegdi Miklós volt. A katolikus megújulásra gyakran jellemző ellentét azután végképp ellehetetlenítette a jezsuita rend nagyszombati működését, amely a frissen épített székház leégése után, 1567-ben elhagyta a várost.

2. Következő lépésként az érsek megkezdte a káptalanjai rendbe szedését. A káptalanok mint az egyházi középréteg bázisai bírtak jelentőséggel. Esztergom 1543-as elvesztése az egyházmegye képét e tekintetben is némiképpen átalakította. Az egyházmegye székhelyén, Esztergomban működő társaskáptalanok (a zöldmezei Szent György, a hegyfoki Szent Tamás és a vári Szent István) tagságukat elvesztették, csupán a préposti címük élt tovább. Az egyre szerényebb anyagi lehetőségek miatt a székeskáptalanban is lecsökkent a stallumok száma (a 16. század végére 38-ról 24-re). Ugyanakkor felértékelődött az egyházmegye nyugati felében, a töröktől messze eső, fővárossá váló Pozsony társaskáptalanja (14 stallum), illetve a különleges egyházzogi helyzete miatt is érdekes Szepes káptalanja (16 stallum). Görög Mátvás (Mathias Graecus) esztergomi vikárius 1556. március 26-án rendeletet bocsátott ki, amelyben kötelezte az esztergomi káptalan javadalmait arra, hogy térjenek vissza a káptalan székhelyére.²¹ Ettől az időponttól kezdve a káptalan rendben tartása és reformja állandóan napirenden szerepelt. Az esztergomi *Prímási Levéltárban* őrzött érseki protokollumokban számos másolat található, amelyek különböző okokra hivatkozva elrendelték, hogy az egyes kanonokokat megfosszák a javadalmaiktól. Az okok között leggyakoribb a rezidencia-kötelezettség meg nem tartása, az alkohol iránti túlzott vonzalom, és a különösebben nem részletezett tisztátalan élet.²² A káptalan és a katolikus reform kapcsolata nem egyértelmű, a kiváltságos egyházi testület lehetőségei szerint védte a maga autonómiáját a tridenti reformkonst-

²⁰ MAH I. 113–115.

²¹ MOL E 150 Magyar Kamara Archivuma, Acta ecclesiastica Registrata Fasc. 4. N° 31.

²² PL Archivum saeculare, Protokollum-sorozat Protocollum C, ahol pl. 1562. júl. 6-án távolléte és *excessusai* miatt megfosztotta javadalmától Szegedi Mihályt, és helyébe Novák Miklóst nevezte ki nyitrai főesperesé.

rukcióban kulcsszerepet kapó püspökkel szemben. Ez sok esetben súlyos konfliktushoz vezetett. Az, hogy ez Esztergom esetében nem így történt, az részben a törököknek „köszönhető”, mert az előrenyomulásuk megrendítette a székeskáptalan anyagi hátterét, így módon korlátozta mozgásterét. Oláh törekvései mindezzel együtt csak mérsékelt sikerre vezettek. Hiába volt joga kanonoki statumok adományozására, azaz lehetősége a saját maga választott jelölteket a testületbe bejuttatni, a káptalan beállítottságát jól mutatja az érsek végrendeletének azon cikkelye, amelyben könyvtáráról rendelkezik. Döntését, hogy miért nem hagyja káptalanjára a nagy értékű könyvtárát, azzal indokolja, hogy ott ugyanis csak porosodnának, könyvszeretőként csak két kanonokot ismert, Telegdi Miklóst és a dalmát Desich Miklóst. Azt, hogy mégsem volt teljesen eredménytelen ezen évek erőfeszítése, jelzi többek között néhány egyetemi tanulmányok folytatására létrehozott alapítvány, így Mindszenti András és Poklóstóy Máté alapítványa a bécsi egyetemen, amelyek lehetővé tették, hogy a káptalan a következő évtizedekben 2–4 növendéket rendszeresen Bécsben iskoláztasson.

3. A középréteg után az érsek az egyházmegyéjéhez tartozó egyháziak újabb csoportját vonta vizsgálat alá, az ún. nagyobb javadalmasokat. A középkor folyamán főleg a szerzetesrendek, de néhány társaskáptalan is azt a jogot kapta kiváltsággént, hogy ne a területileg illetékes egyházmegyes főpásztor *jurisdikciója* alá tartozzon, hanem az esztergomi érsek diszponáljon felettük, ilyen joguk volt például a leleszi, a túróci, a bozói, a jászói, a csornai stb. premontrei prépostoknak, a kolozsmonostori, a borsmonostori, a szentgotthárdi, a pilisi, a kapornaki, a csatári stb. apátoknak, valamint a szepesi, a titeli, az aradi, az óbudai, a budafelhévi és a pozsonyi társaskáptalanoknak. 1557. július 10-én az érsek a fenti nagyobb javadalmasokat augusztus 1-jére, Nagyszombatba egy erre a célra felállított egyházi bíróság (*judicium delegatum*) elé idézte.²³ A megidézetteknek a kinevezésükre vonatkozó kiváltságaikkal együtt kellett megjelenni a káptalani ügyész előtt. A bíróság az alábbi kérdésekkel foglalkozott: van-e a javadalmára megerősítése, a kánoni időn belül felszenteltette-e magát, milyen idős volt, amikor a javadalmat kapta, viseli-e az illető rend öltözékét, több beneficiummal rendelkezik-e, tartja-e a római hitet. Az idézettek nagyobb része meg is jelent a bíróság előtt, és általában tudták is igazolni a jogaikat. Ha birtoklásuk jogosnak találtatott, az érseki megerősítésért cserébe hűségesküt kellett tenniük, amelyben többek között kötelezték magukat arra, hogy megjelennek az egyházmegyei zsinaton. Kifogás általában egyetlen területen merült fel ellenük, a beidézettek többsége nem viselte a javadalma rendi ruháját, azaz a monasztikus apátságok és prépostságok élén többnyire világi papok álltak, akik csak a javadalmakat élvezték. Ez az állapot menthetetlenül a szerzetesi közösségek elsorvadásához vezetett.

4. A középréteg két csoportja után Oláh érsek ismét bővítette a reformokba bevontak körét. Ezúttal a lelkeskedő papság felé fordult a figyelme. Ennek az

²³ *Carolus Péterffy: Sacrosancta Concilia Regni Hungariae [...]. I–II. Posonii, 1741–1742., II. 5–32.*

egyik első bizonyítéka a Bars, a Nyitra és a Zólyom megyék papsága számára 1558 őszén Znióvárálján²⁴ megtartott zsinat, amelynek az előzményeiről, lefolyásáról keveset tudunk, csupán a végzései ismertek (1558. szeptember 16–18.).²⁵ Az ott kibocsátott, mintegy kétszáz pap által elfogadott 44 pontból álló konstitúció azonban annál lényegesebb, mivel a magyar katolikus reform első részletes dokumentuma. A rendelkezés hat fejezetre tagolódik: foglalkozik az egyházi rendekkel (1–21.), a keresztséggel (22.), az oltáriszentséggel (23–28.), a gyónással (29–36.), a házassággal, illetve a papok öltözékével (37–44.).

Az első fejezet korábbi rendelkezések nyomán elrendeli, hogy felszentelés, valamint érseki vagy vikáriusi jóváhagyás nélkül senki ne birtokoljon az egyházmegyében javadalmat. Más egyházmegyében csak vikáriusi engedéllyel szenteltessek fel magukat. Senki ne merészeljen papi rendeket az eretnekektől felvenni. A plébánosok gondoskodjanak róla, hogy azok, akik fel akarják szenteltetni magukat – a megfelelő testimóniumokkal felszerelve – eljussanak az érsekhez vagy *suffragáneus*ához. Senki ne merészeljen a katolikus egyház ellen beszélni, engedély nélkül eretnek könyvet olvasni. Mindenki figyelmét felhívja a kánoni órák betartására, amelyet breviárium kiadásával kíván megkönnyíteni. A plébánosok kötelesek ünnepnapokon prédikációval okítani a népet, de nem Luther, Kálvin, Bucer és más eretnek szerzők könyveiből, hanem igaz katolikus alkotásokból vett részletekkel. A prédikáció ne legyen disputáció, és ne merüljön bele valamely nehéz és haszontalan teológiai kérdés boncolgatásába, amely csak félrevezeti az egyszerű embereket. A plébános köteles iskolamesterről gondoskodni, aki a gyermekeket helyesen oktatja a hitről, és aki valamely rövid katolikus katekizmust magyaráz nekik. A böjt megtartását a régi szokások szerint a plébános felügyelje. Aldozócsüdtörtökön és Úrnapján legyen körmenet. A szentek szobrait és képeit ne dobálják ki a szentegyházakból, ahol ezt megtették, ott állítsák helyre, mivel azok a templom ékességei és díszei. A kegyes férfiak által emelt oltárokat ne rombolják le, ezeknél továbbra is misézzenek. Ha a templomok, oltárok, temetők nem lennének felszentelve, végeztessék azt el. A szentségeket ingyen szolgáltatassák ki, leszámítva a megszokott ajándékokat. A keresztséget régi szentatyák szokása szerint krizmával, a keresztapák és kereszpanyák jelenlétében nem közönséges, hanem ünnepélyesen megáldott vízzel szolgáltatassák ki.

A misét, a kánonnal, az *oratiókkal* és a *kollektákkal* egyetemben, a katolikus egyház szokása szerint latinul, ne pedig anyanyelven mondják, és akkor is tartásuk meg a végéig, ha nem lennének áldozók. Az Oltáriszentséget egy szín alatt szolgáltatassák ki a világiaknak; és azt – katolikus szokás szerint – a templomban illő

24 Ma: Kláštor pod Znievom (Szlovákia).

25 Kiadta Breznyík János egy, a selmecebányai városi levéltárban őrzött másolatról: A selmecebányai ágost. hitv. evang. egyház és líceum története. I–III. Selmecebánya, 1883–1889., I. 129–134. További példány maradt fenn a Magyar Kamara Archivumában (MOL E 150 Acta ecclesiastica Irregistrata 1. tétel 3. sz.), ill. egy kisebb eltéréseket tartalmazó variáns Esztergomban (PL Archivum saeculare Protokollum B fol. 94–97.).

helyen, tisztán őrizték, minden második héten újítsák meg. Betegekhez a legnagyobb tisztelettel, meggyújtott fáklya kíséretében, előtte csengettyűzve vigyék. Az ostyát minőségi búzából, kovász nélkül készítsék. A megátalkodott eretnekeket, az uzsorásokat, a kiátkozás alatt állókat a plébánosok ne engedjék az Oltáriszentséghez, hacsak nem haldokolnak. Más plébánia alattvalójának a plébános csak akkor szolgáltasson ki szentséget, ha üresedésben van a plébánia.

A plébános fülgyónást végezzen, ne az eretnekek közgyónását. Akik részletezve nem akarják meggyónni bűneiket, azokat ne engedje áldozni. A gyóntató ne sértse meg a gyónási titkot. A feloldozásból ne legyen haszna, mert különben *simoniát* követ el. Krizmát és szentelt olajat a székesegyházból lehet beszerezni, vagy a régi módon juthatnak hozzá. A haldoklókat a katolikus egyház szokása szerint szentelt olajjal kenjék meg.

A plébánosok és áldozópapok tisztán és erényesen, jó erkölcsökben éljenek, hogy nyájuk és a Krisztusban hívők számára példaképek lehessenek. Negyedik fokon belül a plébánosok akadályozzák meg a házasságot, a már megkötött házasságokat bontassák fel, a vonakodókat küldjék az érsek széke elé. Ügyeljenek, hogy a házasságtörés miatt szétválasztottak a másik fél életében második házasságot ne köthessenek, két lehetőséget hagyjanak nekik: vagy megtartóztatják magukat, vagy kibékülnek. A plébánosok a titkos házasságokat tiltsák el, és figyeljenek arra, hogy a házasságkötés előtt annak szándéka három alkalommal kihirdetésre kerüljön. A szüzességi fogadalmat tett pap nem köthet érvényes házasságot. A plébánosok és papok kötelesek illő papi ruhában járni, tonzúrát viselni, szakállukat lenyírni, hogy a pap és világi ember megjelenése között különbség legyen.²⁶

A fent ismertetett zsinati határozat a lekipásztorkodó papság számára igyekezett útmutatást adni, de nem törekedett arra, hogy teológiai kérdésekben is eligazítást nyújtson. A határozat szerkesztői igyekeztek általánosan elfogadott tekintélyekre, főleg egyházatyákra, illetve régi szokásokra hivatkozni. Mindamellert számos újdonság is olvasható a munkában. A reformáció nyomán felértékelődött a prédikáció jelentősége, amelynek megtartására mindenkit figyelmeztet a rendelkezés. Újdonság az is, hogy az iskolamester kezébe – természetesen katolikus – katekizmust kívánt adni. A szentségek kiszolgáltatására, a gyónásra vonatkozó rendelkezések nagy száma egyrészt a katolikus szokások háttérbe szorulását jelzi, másrészt az alsópapsággal kapcsolatos gondokra mutat rá: a gyónási titok megsértésére, a csak pénzért végzett szentség-kiszolgáltatásra. A rendelkezések azt is jelzik, hogy a papi nőtlenség eszménye erősen háttérbe szorult. Az *excommunicatióra* vonatkozó tételek igazolni látszanak a szakirodalom régóta hangoztatott állítását, amely szerint ezek az eszközök a középkor végére hatástalanná váltak. A házassággal kapcsolatos utasítások mutatják, hogy az egyházjog e mindig kényes területe a 16. század derekán is sok gon-

26 Az Oláh-féle protokollumban található szövegvariáns kisebb eltéréseken, és egyes pontok összevonásán túl többletet tartalmaz a *casus reservati* esetében, részletesen felsorolja azokat, továbbá a zsinat aktáinak mellékletét képezi egy, a rokonsági fokokat bemutató fa.

dot okozott. Meglepő, hogy a „klandesztin” házasságokat már tiltja a rendelet, pedig ezt hivatalosan majd csak a tridenti zsinat *Tametsi* dekrétumába foglalják bele, amelynek elmaradt magyarországi kihirdetése később számos bonyodalmat okoz.

5. Az elfogadott rendelkezések könnyen maradnak holt betűk, ha nem találnak módot a végrehajtásukra. A zsinati rendelkezések számonkérésére a keresztény egyházban ősi módszer a vizitáció. Ezzel Oláh is tisztában volt, ezért 1558 októberében ennek érdekében utasítást bocsátott ki.²⁷ A régóta tervezett vizitációk végrehajtásának ismertetése előtt meg kell emlékezni az 1558. december 2-án Pozsonyban megrendezett püspökkari tanácskozásról, amely a következő években követendő stratégiával foglalkozott, nevezetesen arról folyt a vita, hogy tartományi vagy egyházmegyei zsinatot rendezzenek-e előbb.²⁸ Az álláspontok eltértek egymástól. A tartományi zsinat elsődlegességét képviselte Köves András veszprémi püspök, az egyházmegyeiét Bornemissza Pál erdélyi püspök, nyitrai adminisztrátor. Bornemissza – akinek a nézete végül is győzedelmeskedett – véleménye szerint ajánlatosabb a vizitációkat követően, azok tapasztalataiból kiindulva egyházmegyei zsinatokat rendezni, az ott meg nem oldott gondok fóruma pedig a tartományi zsinat lenne.

A következő évek eseményei a fentebb ismertetett reformprogram alkalmazását bizonyítják. Először is főesperesi vizitációkra került sor, amelynek tapasztalatait jegyzőkönyvbe kellett foglalni. Az 1559–1562 között fennmaradt jegyzőkönyvek bepillantást engednek a főegyházmegyében uralkodó, nem éppen virágzó állapotokba.²⁹ Az esztergomi egyházmegye déli része török uralom alá került (a székesegyházi főesperesség, a nógrádi főesperesség egy része), a katolikus felső hierarchia számára ezen területek megközelítése, és kormányzása komoly gondot jelentett. Egyházmegye-szerte sok plébánia állt üresen, számos helyen sem katolikus, sem protestáns lelkipásztor nem volt. Egyes főesperességekben vagy esperesi kerületekben, mint a tornai főesperességben vagy a bányavárosokban már szinte csak evangélikus lelkipásztorok működtek. A katolikus egyházi szervezet leginkább az egyházmegye nyugati részén maradt sértetlen. A különböző forrásokat összegezve, a vizitált részeken a középkorban mintegy 550 plébánia működött, közülük a 16. század derekán még körülbelül 300 plébánián volt katolikus lelkipásztor. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben szereplő 280 katolikus pap közül 159 volt nős vagy tartott ágyast. A vizitátor azonban csak 29 személyt talált közülük eretneknek. Ők már egy lassacskán, de biztosan elkülönülő felekezet tagjainak tekinthetők. Mint fentebb már szó volt róla, az eretneknek nyilvánított papokon kívül is a papság egy része két szín alatt áldoztatott, a cölibátus megszegése mindennapos volt, általánosnak mondható a ton-

27 Sajnos az utasításnak csak a jelzetét találtam meg. Sem az eredeti, sem a mikrofilmzett anyagban nem sikerült a szöveget fellelni: PL AEV N° 116/2.

28 C. Péterffy: i. m. II. 35–37. és *Stephanus Katona*: *Historia critica regum Hungariae*. I–XLII. Pestini–Budae–Vacii–Colocae, 1779–1817., XXIII. 344–348.

29 Eredetiek PL AEV N° 2121., kiadásuk: *V. Bucko*: *Reformné hnutie* i. m.

zúra elhanyagolása, a szakállviselés és más, öltözködésbeli visszasságok. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint az egyházi vagyon szekularizációja kicsiben is bekövetkezett, végrehajtója és haszonélvezője vagy a helyi nemesség volt, vagy maga a faluközösség, ami egyúttal azt is jelentette, hogy a katolikus egyház elvesztette támogatóit, társadalmi elfogadottsága csökkent.

6. Az egyházlátogatásokon tapasztalt visszasságok orvoslására volt hivatott az egyházmegyei zsinat, amelyre Oláh érseksége idején az említett znióváraljai zsinatot leszámítva négy alkalommal került sor (1560, 1562, 1564, 1566), 1561-ben pedig tartományi zsinatot tartott. Közülük különösen az 1560. évi jelentősége nagy az azon alkotott zsinati határozatok miatt, amelyek átdolgozva Bécsben nyomtatásban is megjelentek *Catholicae ac christianae religionis praecipua quaedam capita* címmel.³⁰ A 37 fejezetből álló munka hitbeli kérdésekben (a fejezetek közel fele sorolható ide) és egyházfegyelmi kérdésekben egyaránt el kívánta igazítani az olvasót. Az ismeretlen szerzők (sajnos csak a lektor, a jezsuita Vitoria ismert név szerint), munkájuk első részében igyekeztek a másik fél által is elfogadott tekintélyekre hivatkozni, emiatt a Szentíráson túl főleg a szentatyákból merítettek. Élő teológusok közül csak néhány név és néhány mű bukkan fel, így például Joannes Faber domonkosnak a miséről írott munkája, Martinus Peresius Ayala, továbbá Stanisław Hosius, akinek nagy munkája, a *Confessio fidei catholicae* egy hasonló helyzetben lévő ország, Lengyelország egyik zsinata kapcsán született meg (1551, Petrikau vagy Piotrków).

A konstitúció a vitás kérdések közül az egy szín alatti áldozás (cap. 5.) és a fülgyónás mellett foglal állást (cap. 6.). A plébánosokkal foglalkozó fejezetek (cap. 23–24.) lényegében megisméltik a znióváraljai zsinat idevágó rendelkezéseit. Ezek alapján az eszményi pap nőtlen, nem részeges, világi foglalkozásoktól (uzsora, kereskedés) távol marad, a plébániáján tartózkodik, híveinek rendszeresen misét mond, prédikál, egy szín alatt áldoztat és csak fülgyóntatást végez, eretnek könyveket nem olvas, a templomot és berendezéseit tisztán tartja, szent-ség-kiszolgáltatásért külön ajándékot a szokásos oblációkon túl nem fogad el.

A határozatok 25. fejezete elrendeli, hogy ha van rá anyagi lehetőség, a pap fizessen tanítót, aki az olvasást, az egyházi énekeket és az írást oktatja. Az iskolamesternek a jezsuiták kisebb katekizmusát, vagy valamely más katolikus katekizmust kell az oktatásnál használnia.

A zsinati konstitúció a katolikus reform egyik kulcsává a főespereseket emelte, akik kötelesek voltak a joghatóságuk alá tartozókat vizitálni, erről írásban számot adni az érseknek vagy vikáriusának (24. cap.). Egyébként is minden vitás kérdésben kötelességük volt a plébánosok támaszául szolgálni. Így többek között hozzájuk kellett fordulni az eretnek könyvekkel is, amelyeket ki-ki köteles volt – kiátkozás terhe alatt, amely alól csak a pápa adhatott feloldozást – meghatározott időn belül a főesperesnek beszolgáltatni. Főpapi hozzájárulás nélkül a továbbiakban nem lehetett könyvet sem ki-, sem eladni.

30 Újabb kiadása: C. Péterffy: i. m. II. 43–129.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek és a zsinaton személyesen megjelent papok láttán az egyik központi problémává a papi házasság, és a két szín alatti áldoztatás kérdése emelkedett. Az érsek és Hosius pápai nuncius ez ügyben folytatott beszélgetése nyomán született meg az a pápai bréve (1560. október 7.), amelyben IV. Pius felszólította a teológiai bizottság állásfoglalása nyomán az esztergomi érseket az ágyas papok letételére, az Oltáriszentség kiszolgáltatásában pedig a katolikus szokások megtartására, azaz a két szín alatti áldoztatás gyakorlatának megszüntetésére.³¹

A pápai bréve nyomán Oláh a következő évben újabb zsinatot hívott össze, amelyen bíróságot is felállítottak.³² E bíróság feladata lett, hogy a megjelent papokat megvizsgálja, és megállapítsa: nős-e vagy nem, illetve azt is, milyen módon szolgáltatják ki az Oltáriszentséget. A megkérdezettek többsége – a vizitációk ismeretében ez nem meglepő – nős volt, de, hogy a fenyegető felfüggesztést elkerüljék, egy kivételével vállalták, hogy elbocsátják a feleségüket. Elhatározásuk azonban csak falujukba való visszatérésükig tartott, ahol többségükben ismét a feleség megtartása mellett döntöttek, még akkor is, ha emiatt el kellett hagyniuk plébániájukat.

A bíróság tevékenysége nyomán kialakult helyzetet ismertette Oláh Miklós a tridenti zsinathoz 1563. május 25-én intézett levelében. Írásában elmondta, hogy az utasításoknak megfelelően eljárva a nős papokat letette, de helyükbe nem tudott más papot adni. A kevés újonnan felszentelt pap rövid időn belül maga is megházasodik. A világiak körében pedig annyira nagy a két szín alatti áldozás utáni igény, hogy ha a pap nem hajlandó őket megáldoztatni, képesek kiűzni azt birtokukról. A kettős szorítás eredménye az lett, hogy a katolikus papok száma rohamosan csökkent, az eretnesség térnyerése pedig annál lendületesebbé vált. Ebben a helyzetben a zsinattól kért útmutatást.³³ A közvetlen válasz nem ismeretes, de a hozott határozatok mégis felvilágosítást adnak a felvetett problémákról. Az események a németországi és a közép-európai katolicizmus számára kedvezőtlenül alakultak, amennyiben a tridenti zsinati határozatok választás elé állították az itteni papokat, elutasítva a kehely és a papi házasság utáni igényeiket. A zsinaton vereséget szenvedett az I. Ferdinánd császár képviselte nézet, amely e téren adott engedményekkel próbálta meg kifogni a szelet a reformációs irányzatok vitorlájából.³⁴ Nem lehetetlen, hogy a fenti Oláh-level az uralkodó nézeteinek alátámasztására született meg.

31 A mind ez idáig kiadatlan brévét idézi Péteri J. [*Petruch A.*]: i. m. 94., ill. *Galla Ferenc*: Magyar tárgyú pápai felhatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából. I. Bp. 1947. (Regnum-könyvek I. Egyháztörténeti források. 1.) 17., 114.

32 *Kollányi Ferenc*: Zsinati bíróság Magyarországon 1561-ben. Magyar Sion 9(1895) 81–99. Az alapvető forrásként használt jegyzőkönyv ma MOL E 150 Regestrata Fasc. 4. N° 35 jelzet alatt található.

33 *Franz Bernhard Buchholtz*: Geschichte der Regierung Ferdinands. I–IX. Wien, 1831–1836., IX. Urkundenbuch. 694–698. A levél ismertetése megtalálható *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal. III. 1526–1689. Bp. 1903. 135–136.

34 *Bruno Kassowitz*: Die Reformvorschläge Kaiser Ferdinands I. auf dem Konzil von Trient. Wien, 1906.; *Zipser Sándor*: Dudíth András a trienti zsinaton. Bp. 1938.

A vereség nyomán a Szentszék és a Habsburg-uralkodó közötti szakadék elmélyült. Jóllehet némi vonakodás után IV. Pius 1564. április 16-án kilenc birodalmi egyházmegyében és az esztergomiban engedélyezte, hogy a kelyhet világiak számára is kiszolgáltassák, a rendelkezés azonban különböző okok (kiszolgáltatási feltételek, az egyháziak egy részének húzódozása) nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.³⁵ Ez a magyarországi katolikus egyház számára különösen veszélyes helyzetet eredményezett: Egyrésztől rászorult az uralkodó támogatására, 1557-ben sikerült például az egyházi méltóságok betöltésére, az egyházi vagyon védelmére és a vizitációk támogatására vonatkozó országgyűlési határozatokat elfogadtatni (11. tc.), másrésztől viszont féltő volt, hogy a pápaság támogatása nélkül mindez legitimitációját veszti.

A kialakult helyzet miatt eleve kudarcra volt ítélve a magyar püspökök kísérlete a tridenti zsinat határozatainak kihirdetésére. Az egyetemes zsinat határozata értelmében a hozott végzéseket egy, de legfeljebb három éven belül minden országban közzé kellett volna tenni. Ez ügyben 1564 márciusában a magyar püspökök Pozsonyban tanácskozásra gyűltek össze, amelyről többek között egy március 6-án kelt püspökkari jegyzőkönyv is tudósít.³⁶ Ennek értelmében a tridenti határozatok kihirdetése végett a magyar püspökök az év december 1-jére szándékoztak tartományi zsinatot egybehívni Pozsonyba. Ezt megelőzően tervbe vették előkészítő egyházmegyei zsinatok tartását. Az uralkodó azonban, a pápai politikára válaszul, nem engedélyezte az összejövetel megtartását, és a határozatok kihirdetését. A történeti Magyarország esetében hivatalosan erre csak másfél évtizeddel később, 1579-ben egyedül a győri egyházmegyében került sor, Draskovich György püspök által.³⁷

A határozatok közül csupán egyetlen passzust sikerült gyorsan keresztülvinni. Az 1566-os egyházmegyei zsinaton Oláh, a pápai intést követően, a szemináriumokra vonatkozó határozat értelmében egyházmegyei szemináriumot alapított tíz főre (a végleges alapítólevél 1566. július 1-jén kelt).³⁸ Ez az aktus volt egyben az Oláh vezette reformmozgalom egyik utolsó lépése. A fentebb vázolt

35 A két szín alatti áldozás magyarországi története még feldolgozatlan. A pápai rendelkezés kihirdetésére Nagyszombatban, 1564. okt. 3-án került sor. A kiszolgáltatás módja körül felcsapó indulatokról a jezsuita forrásanyag alapján *Petruch A.* is beszámol. *Péteri J. [Petruch A.]:* i. m. 276–277. és MAH I. passim. Úgy tűnik, hogy az engedély visszavonására valamikor a 16. sz. végén kerülhetett sor. A passauai egyházmegyében 1600. okt. 3-án hirdették ki a vonatkozó pápai rendelkezést, míg a bécsi egyházmegyében erre – a reakcióktól félve – csak 1607. aug. 4-én került sor. A magyar püspökök közül Kutassy győri püspök ez idő tájt kapott pápai megrovást, hogy a Mannersdorfbán élő katolikusok számára meghosszabbította a kehely használatának jogát. *E. Tomek:* i. m. II. 328–329. és 512–513., valamint *Galla F.:* i. m. 18.

36 *Fazekas István:* Kísérlet a trentói zsinat határozatainak kihirdetésére Magyarországon 1564-ben. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tusor Péter. Bp. 1998. 154–164.

37 *Koltai András:* A győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata. Magyar Egyháztörténelmi Vázlatok. Regnum 7(1995) 3–4. sz. 41–60.

38 *Fraknói Vilmos:* Az első magyarországi papnövelde. Új Magyar Sion 3(1872) 801–809.

politikai helyzet sarokba szorította a magyar katolikus egyházat, amelynek mozgásteret az uralkodó és a rendi társadalom vezető rétegének, a nemességnek támogatása nélkül végzetesen leszűkült. A reformmozgalom nem a katolikus egyház megújulásához, hanem a még meglévő struktúrák fellazulásához járult hozzá. Minden jel arra mutat, hogy jelentős lökést adott a felekezetek végleges elkülönülése lassan lejátszódó folyamatának az esztergomi egyházmegye területén. A társadalmi háttér hiányában a magyar katolicizmus sorsa egyelőre a vegetálás volt.

Ha mérleget kívánunk vonni az 1554 és 1568 között lejátszódott eseményekről, az Oláh-féle törekvések egyik jelentőségét abban kell látnunk, hogy a magyar katolikus egyház számára alapot jelentett a következő században bekövetkezett megújuláshoz. Másrészt a mozgalom fegyvertára: a vizitációk, a zsinattartás, az iskola és a nyomda jelentőségének felismerése, a jezsuiták alkalmazása, mind azt jelzik, hogy a tridenti zsinaton határozatokba foglalt megújulási program nem teoretikusok fejében született meg, hanem egy több évtizedes folyamat eredménye volt.

ISTVÁN FAZEKAS

MIKLÓS OLÁH'S ATTEMPTS AT REFORM IN THE ESZTERGOM DIOCESE BETWEEN 1553 AND 1568

In the mid-sixteenth century, under the leadership of Miklós Oláh (1493–1568), archbishop of Esztergom from 1553 until 1568, a great attempt at reform was made in Hungary. The aim was to implement a well-considered programme, similar to the reform package of the third stage of the Council of Trent. The events of Miklós Oláh's fourteen-year term as archbishop support this conclusion. 1. The first measure of the new archbishop sought to establish a school inspired by Catholic teaching. Thus, in 1558 he merged the Esztergom cathedral school, which had fled to Nagyszombat in 1543, with the local municipal school. In 1561 he passed leadership of this institution to the Jesuits. The Nagyszombat College established at that time – the first Jesuit institution in Hungary – operated, however, for just seven years, until 1567. 2. His next step was to sort out the archdeaneries (Esztergom, Pozsony, Szepes) in his diocese. He deprived the troublesome, morally problematic canons – some of whom were failing to meet their obligation of residence – of their stipends. 3. In 1557 he called the so-called larger beneficiates (including several monasteries and chapters of collegiate churches) before him in order that they should verify their rights and prove that they were living decently. 4. Subsequently, the archbishop's attention turned to the ministering clergy. In 1558 he announced a particular council in the central part of the diocese, at which a partial constitution was drawn up, with practical instructions primarily for the ministering clergy. 5. In order to determine the religious circumstances of the lower clergy and the diocese overall, from 1559 onwards deanery visitations were made in the diocese of Esztergom. The surviving records of such visitations shown that the Catholic Church was relatively well-organised in the western part of the diocese, while in the east the reformation had already become firmly established, and the southern margins were under Ottoman rule. 6. In order to remedy the problems identified in the course

of the visitations, Oláh convened four diocesan councils (in 1560, 1562, 1564 and 1566) and held a provincial council in 1561. The visitations and the councils demonstrated that the central problems of the reform were priest marriages and Holy Communion with bread and wine, which suggests that it was no accident that they were emphasised in the reform ideas of Ferdinand I. Nevertheless, in his breve of 7 April 1560, Pope Pius IV ordered Archbishop Oláh to dismiss married priests and the Council of Trent came to a similar decision. As a result the gap between the Holy See and Ferdinand I and Maximilian became even wider, which also jeopardised the position of the Hungarian Catholic Church. Under such circumstances there was no possibility of announcing the decisions of the Council of Trent, and the reform waned. Faced with a choice, most of the lower clergy became more open towards the Reformation or simply continued their previous behaviour. Without the support of the king and the nobles who headed the estates, the room for manoeuvre of the Hungarian Catholic Church became fatally narrow. The reform movement no longer sought the renewal of the Catholic Church, but contributed to the rebellion against the existing ecclesiastical structures. All indications suggest that this gave a significant push to the process that gave rise to the various denominations. In the absence of a proper social base, for the time being Hungarian Catholicism was doomed to vegetate.